

Caroline Sörgjerd

Äktenskapets roll i det föränderliga svenska samhället: 1734–2011

1 Inledning

Vad karakteriserar äktenskapet idag? Vilka värderingar kommer till uttryck i regleringen och vilken betydelse har civilståndet ”äktamakar”? Hur har det rättsliga erkännandet av andra samlevnadsformer påverkat äktenskapet som institution? Dessa frågeställningar är exempel på spörsmål som behandlades ingående i min doktorsavhandling 2011.¹ I jakten på kunskap om äktenskapets innersta väsen – dess essens – blev det tidigt tydligt för mig att en förståelse för äktenskapet som institution idag krävde ingående kunskap om dess historiska, religiösa och kulturella funktioner i det föränderliga svenska samhället.

Innebörden av äktenskapet som institution ställdes på sin spets i samband med antagandet av 2009 års könsneutrala äktenskapsreglering. Beslutet att öppna upp äktenskapet för par av samma kön var inte i första hand en fråga om att ge tillgång till äktenskapets rättsverkningar. Genom lagen om registrerat partnerskap hade par av samma kön redan tillgång till i princip samma regler som äktamakar. Reformen 2009 handlade istället främst om rätten till civilståndet som äktamakar och om symbolvärdet av själva namnet äktenskap.

I denna uppsats har jag valt att beskriva och analysera de förändringar i samhället och lagstiftningen som äktenskapet som institution genomgått

¹ Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape – Legal Challenges of Changing Cohabitation Models in Sweden*, Uppsala universitet 2011. Avhandlingen utkommer hösten 2011 på Intersentia förlag med den reviderade titeln: *Reconstructing Marriage – The Legal Status of Relationships in a Changing Society*. Se <http://www.intersentia.co.uk/serie.aspx?serieCode=EFL&serieId=3&langId=2>.

i Sverige. Dispositionsmissigt är analysen strukturerad utifrån fyra betydelsefulla lagändringar på äktenskapsrättens område: äktenskapsregleringen i 1734 års lag, 1920 års giftermålsbalk och 1970-talets reformer (som inarbetades i 1987 års äktenskapsbalk) samt 2009 års könsneutrala äktenskapsbalk.

2 Äktenskapet enligt 1734 års lag

”[...] Gud sielf hafwer stichtat äktenskapet, och satt mannen till qwinones hufwud, at han skall wara hennes förman, regera henne i gudz fruchtan, til thet bästa, ther til älska henne, såsom Christus älskade församlingen, och gaf sig sielf i döden för henne.”²

2.1 Kyrkans roll och äktenskapets samhällsfunktion

Genom 1734 års lag blev en och samma lag tillämplig i hela riket. Innan 1734 års lag antogs återfanns äktenskapsregleringen i de olika landskapslagarna. Dessa landskapslagar nedtecknades för första gången på 1000- och 1100-talet utifrån gamla germanska seder och bruk som i århundraden bevarats genom en muntlig tradition.³ Införandet av en lag som tillämpades i hela riket innebar ökad enhetlighet jämfört med de olika landskapslagarna som kunde skilja sig åt innehållsmässigt från en region till en annan. I stora drag fungerade äktenskapet enligt landskapslagarna som en privat ekonomisk uppgörelse mellan två familjer, avklarad utan offentlig inblandning. Äktenskapet var alltså i första hand en ekonomisk familjeangelägenhet och inte en privat fråga att avgöra för det blivande brudparet.⁴

² Handbok, ther vti är författat, huruledes gudstiensten med christelige ceremonier och kyrkcioseder, vti våra församlingar skall blifwa hållen och förhandlad, förbättrad och förmerhad i Stockholm åhr 1599, öfversedd åhr 1608, och numera efter nya kyrkcioordningen inrättad åhr 1693, s. 107 f.

³ För en sammanfattande redogörelse för landskapslagarnas ställning i förhållande till och möte med den kanoniska rätten, se Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, s. 41–43.

⁴ För en utförlig redogörelse för äktenskapets tidiga ställning och roll i det svenska samhället, se Carlsson, Lizzie, *Jag giver dig min dotter, trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia, I och II*, Nordiska bokhandeln, 1965 and 1972, skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin.

I och med 1734 års lag blev kyrklig vigsel förrättad av präst inom den svenska kyrkan⁵ obligatoriskt för att ett äktenskap skulle anses vara juridiskt giltigt. Religiösa influenser inom äktenskapets område förefaller ha bidragit till att flytta äktenskapets fokus från att primärt utgöra en ekonomisk familjeangelägenhet till en frivillig union grundad på två människors kärlek till varandra.⁶ Redan i 1693 års kyrkohandbok betonades i vigselritualen mannens skyldighet att behandla sin hustru med respekt, på samma sätt som Gud respekterar människan.⁷ Det fanns till och med en alternativ formulering i den kyrkliga vigselritualen, som var avsedd att tillämpas när de äkta makarna inte förväntades få några gemensamma barn. I vigselritualen talas om *”änkebrudar och de som är utom förhoppning om livsfrukt”*.⁸ Den alternativa ordalydelsen, som egentligen var en bön, innebar att äktenskapet som en gemenskap välsignades istället för parets framtida fruktsamhet.⁹ Det faktum att värdet av äktenskapet som en gemenskap mellan två människor erkändes av kyrkan, i linje med den bibliska synen att det inte är bra för mannen att vara ensam,¹⁰ signalerar att kopplingen mellan äktenskap och reproduktion inte var absolut nödvändig i 1600- och 1700-talets Sverige. Relevansen av denna koppling skulle komma att ifrågasättas vid ett flertal tillfällen under 1900-talet och ställas på sin spets på ett symboliskt plan i samband med antagandet av en könsneutral äktenskapslagstiftning.

Den svenska kyrkans monopol på att förrätta vigsel innebar en möjlighet för kyrkan att ”strama upp” och påverka det moraliska klimatet i landet. Kyrkan strävade efter att begränsa sexuella handlingar till äktenskapet i

⁵ Begreppet ”Svenska kyrkan” infördes i lagtext först 1860, när andra trossamfund än den evangeliskt lutherska erkändes genom dissenterlagen. Tidigare talas istället i termer om ”den svenska kyrkan” eller ”kyrkan i Sverige”.

⁶ Från 1000-talet och fram till reformationen 1593 kom de religiösa influenserna från den katolska kyrkan och därefter från den evangelisk-lutherska. Det är oklart i vilken omfattning kanonisk rätt fick genomslag i Sverige. Se Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, särskilt s. 42–46 och s. 70.

⁷ Handbok, ther vti är författat, huruledes gudstiensten med christelige ceremonier och kyrckioseder, vti våra församlingar skall blifwa hållen och förhandlad, 1693, s. 119.

⁸ Handbok, ther vti är författat, huruledes gudstiensten med christelige ceremonier och kyrckioseder, vti våra församlingar skall blifwa hållen och förhandlad, 1693, s. 119. Jag har moderniserat stavningen något för att göra betydelsen begriplig. I texten står det: ”Enkiebrudar/och them som äro utom förhoppning om lifsfrucht”.

⁹ Handbok, ther vti är författat, huruledes gudstiensten med christelige ceremonier och kyrckioseder, vti våra församlingar skall blifwa hållen och förhandlad, 1693, s. 119 f.

¹⁰ 1 Mosebok 2:18.

reproduktionssyfte. Att knyta sexualitet och reproduktion till äktenskapet förefaller inte uteslutande ha varit en tros- och moralfråga för den svenska kyrkan, även om äktenskapet var betydelsefullt enligt den lutherska tron såsom en guds gåva till mänskligheten.¹¹ Kyrkans och kungens gemensamma intresse av att bevara och stärka äktenskapet var även en praktisk fråga, som åsyftade att skapa ett fungerande samhälle i en tid då vår tids sociala skyddsnät saknades helt. För att förstå resonemanget krävs det att vi ser tillbaka på 1700-talets familjemönster.

I 1700-talets Sverige var familjen uppbyggd enligt en patriarkal struktur inom ramen för äktenskapet. Familjen ombesörjde flera viktiga uppgifter, exempelvis barnomsorg och äldreomsorg, uppgifter som idag till stor del tagits över av välfärdsstaten. Storfamiljen, bestående av flera generationer och eventuellt även av tjänstefolk, utgjorde en viktig produktionsenhet i det svenska bondesamhället.¹² Mannen var familjens överhuvud och kvinnans förmyndare, men det ska betonas att den gifta kvinnan hade en betydelsefull roll som "husfru" med ansvar för hemmet och tjänstefolket.¹³ Sexuella förbindelser utanför äktenskapet hotade familjeenheten genom risken för barn födda utanför äktenskapet och därmed ensamstående mödrar, vilka saknade ett välfärdsamhälle att vända sig till. Äktenskapet kan alltså till viss mån sägas ha fungerat som ett skydd för individen. Sett ur ett samhälls- och skyddsperspektiv är det förståeligt att den svenska kyrkan tillsammans med staten visade ett särskilt intresse för äktenskapet som institution och aktivt sökte motverka äktenskapsskillnad.¹⁴

I 1734 års lag kunde äktenskapsskillnad medges genom domstolsbeslut på två grunder: hor eller egenvilligt övergivande.¹⁵ Kungen kunde

¹¹ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken I, förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m., 1913, s. 79.

¹² SOU (1938:57), Slutbetänkande, avgivet av Befolkningskommissionen, s. 38. Se även Österberg, Eva, Historiska perspektiv, Kyrkan, äktenskapet och konstruktionen av det "normala": samlevnadsformer i historiskt perspektiv, Kärlek, samlevnad och äktenskap, Rapport från en offentlig hearing den 6–9 september 2004, Svenska kyrkans teologiska kommitté, s. 44. Se dessutom Schmidt, Folke, Äktenskapsrätt, femte upplagan, P. A Norstedt & söners förlag, 1974, s. 22.

¹³ Andersson, Gudrun, Myndig eller omyndig? Kvinnans rättsliga och samhälleliga ställning under stormaktstiden, Kvinnorna och rätten från stormaktstid till rösträttstid, Granström, Andersson, Jansson och Oja, 1996, s. 17

¹⁴ SOU (1972:41), Familj och äktenskap I, s. 87.

¹⁵ Grunderna för upplösning av äktenskap enligt 1734 års lag analyseras av Sörgjerd, Caroline, i *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 68 f.

dessutom genom dispens bevilja äktenskapsskillnad på andra grunder, vilket skulle komma att få ökad betydelse under det följande århundradet.¹⁶ I praktiken var äktenskapsskillnad emellertid svårt att få till stånd på 1700-talet,¹⁷ vilket hängde samman med att kyrkan ansvarade för den obligatoriska medlingen mellan makarna innan äktenskapsskillnad kunde utdömas av världslig domstol. Medlingen syftade till att avskräcka från äktenskapsskillnad genom att prästerna upplyste makarna om att äktenskapsskillnad var djävulens verk, en synd och ett brott mot Gud.¹⁸ Kungens och kyrkans intresse av att motverka äktenskapsskillnad visade sig också i att domstolen, i vart fall i teorin, kunde utdöma anse- nliga böter när endast en av makarna ville skilja sig.¹⁹

2.2 Ofullkomnade äktenskap

Kyrkans och kungens gemensamma arbete med att styra alla sexuella handlingar till äktenskapet lyckades inte helt. Sexuella förbindelser utanför äktenskapet kriminaliserades visserligen i 1734 års lag,²⁰ men så kallade ofullkomnade äktenskap erkändes ändå i giftermålsbalken. Regleringen om de ofullkomnade äktenskapen, i 1734 års lag och i kyrkolagstiftningen, utgör ett tidigt exempel på lagstiftning till skydd för en svagare part och illustrerar svårigheterna med att genom lagstiftning helt styra människors sexuella beteenden. De gamla germanska äktenskapsederna fanns kvar i samhället, med "fästningen" (landskapslagarnas motsvarighet till den kyrkliga termen trolovning) som det bindande momentet för äktenskaps- ets ingående, och ett visst rättsligt erkännande blev nödvändigt av praktiska och sociala hänsyn.

¹⁶ Dispens kunde medges exempelvis pga. att ena maken led av en obotlig sjukdom. Även avsky mellan makarna kunde enligt praxis vara ett skäl för dispens. Se *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 69.

¹⁷ Jägerskiöld, Stig, *Kring tillkomsten av 1734 års lag*, Rättshistoriskt bibliotek, trettio- sjunde bandet, skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, A.-B Nordiska Bokhandeln, 1984, s. 15.

¹⁸ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, upplaga 4:1, Liber ekonomi, 1997, s. 93.

¹⁹ Se 1734 års giftermålsbalk, 12 kap. 3 §.

²⁰ Kriminaliseringen hävdes 1864, men sexuella relationer utanför äktenskap kunde allt- jämt medföra böter. Se 1734 års giftermålsbalk, 12 kap. 3 §. Enligt Jacob Sundberg ver- kar möjligheten att utdöma böter endast ha tillämpats i situationer när en kvinna blivit gravid och hennes familj väckt talan om underhåll. Se *Familjerätt i omvandling*, institutet för rättsvetenskaplig forskning [LV], P. A Norstedt & söners förlag, 1969, s. 53.

Det är något oklart hur regleringen i 1734 års lag om de ofullkomnade äktenskapen tillämpades, men innebörden torde i korthet ha varit att en domstol kunde besluta att sexuellt umgänge *efter trolovning* kunde erkännas som ett äktenskap, 3 kap. 9 § giftermålsbalken.²¹ Även sexuellt umgänge *utan trolovning* kunde ge upphov till vissa rättsverkningar, 3 kap.10 § giftermålsbalken. Förmodligen kunde bestämmelsen i 3 kap.10 § dock endast ge upphov till samma rättsverkningar som en trolovning – inte som ett formellt äktenskap.²² Det råder stor osäkerhet kring hur den senare bestämmelsen tillämpades i praktiken, men den förefaller ha använts för att erkänna förhållanden mellan personer som inte kunde (eller ville) ingå äktenskap i den svenska kyrkans regi, exempelvis för att de tillhörde ett annat trossamfund eller för att de ingått äktenskap enligt de gamla germanska sedvänjorna.²³ Vidare fanns en bestämmelse som medförde att ett barn fött utanför äktenskapet kunde erkännas som "äkta", 5 kap.1 § giftermålsbalken. Rättsverkningarna av ett ofullkomnat äktenskap erkändes inte bara i 1734 års lag utan även i 1686 års kyrkolag, 15 kap.13,14 §§.

I litteraturen har paralleller dragits mellan å ena sidan reglerna om de ofullkomnade äktenskapen och å andra sidan den moderna samboregleringen.²⁴ Det finns vissa likheter, men också betydande skillnader. En grundläggande skillnad mellan ofullkomnat äktenskap och samboende utom äktenskap är att samboregleringen förutsätter att samlevnad har förelegat, medan regleringen av de ofullkomnade äktenskapen förefaller ha tillämpats för att tvinga mannen att ta ansvar för en kvinna med vilken han haft en sexuell förbindelse utan att det förelegat något samboende. Vid en jämförelse förefaller reglerna om ofullkomnat äktenskap ha varit mer omfattande materiellt än samboregleringen. Sambolagen omfattar endast en rätt till häften av värdet av den gemensamma bostaden och

²¹ För en redogörelse av ofullkomnade äktenskap i Sverige, se Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 59–65. Se även Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 96–105.

²² Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 102.

²³ Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 64 f. Se även Sundberg, Jacob, *Familjerätt i omvandling*, 1969, s. 50 f.

²⁴ Se t.ex. Agell, Anders, *The Swedish Legislation on Marriage and Cohabitation, a Journey without a Destination*, *Scandinavian Studies in Law*, 1980, s. 19 f. Se även Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 64.

bohaget, som anförskaffats för gemensamt bruk.²⁵ Reglerna om ofullkomnade äktenskap förefaller i vissa situationer, som angetts ovan, ha kunnat ge upphov till samma rättsverkningar som ett äktenskap.

En grundläggande likhet är att de båda regleringarna kan sägas ha föranletts av ett praktiskt behov i samhället och syftat till att skydda den svagare parten. En mer övergripande reflektion är att det är tänkbart att rättsligt erkännande av utomäktenskapliga sexuella relationer från 1700-talet och framåt lade grunden till en liberal moralisk inställning till samboende utom äktenskap i Sverige på 1900-talet.²⁶ En sådan historisk parallell mellan de båda fenomenen – ofullkomnat äktenskap och samboende utom äktenskap – skulle kunna förklara varför rättsligt erkännande av sambor – genom särskilda ”sambolagar” 1973, 1987 och 2003 – inte var särskilt kontroversiellt i Sverige.²⁷

3 Jämställdhet i lagen – 1920 års giftermålsbalk

3.1 Bakgrund: kyrkans förändrade roll i samhället

Under de nästan 200 år som 1734 års lag var i kraft, dvs. fram till antagandet av 1920 års (nya) giftermålsbalk, genomgick det svenska samhället påtagliga förändringar. Den svenska kyrkans starka ställning försvagades och dess vigselmonopol utmanades. Mot slutet av 1700-talet tillerkändes andra trossamfund än den svenska kyrkan rätten att viga sina medlemmar, och borgerlig vigsel infördes under andra hälften av 1800-talet, som ett alternativ för par som inte kunde gifta sig i kyrklig regi.²⁸ Sedan 1908 står den borgerliga formen för äktenskaps ingående öppen för alla, som ett alternativ till kyrklig vigsel.²⁹

Svenska kyrkans förändrade roll i det svenska samhället medförde att lagberedningen i förarbetena till 1920 års giftermålsbalk ifrågasatte om kyrklig vigsel överhuvudtaget borde finnas kvar som ett alternativ till den

²⁵ Sambolag (2003:376) 3 §.

²⁶ Se Bradley, David, *Family Law and Political Culture, Modern Legal Studies, Scandinavian Laws in Comparative Perspective*, Sweet & Maxwell, 1996, s. 3.

²⁷ Lag (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad, Lag (1987:232) om sambors gemensamma hem och Sambolag (2003:376).

²⁸ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 279.

²⁹ Lagen den 6 november 1908 om äktenskaps ingående.

borgerliga formen, eller om ett så kallat obligatoriskt civiläktenskap istället borde införas som den enda rättsligt erkända formen för äktenskaps ingående.³⁰ Så blev emellertid inte fallet, eftersom valfrihet i detta avseende ansågs ha en stark samhällelig förankring och ansågs gynna äktenskapet som samlevnadsform.

Vidare noterade lagberedningen i 1913 års betänkande att kyrklig vigsel i samhället verkade vara förknippad med en särskilt stark symbolisk betydelse som den civila formen saknade. Ett försök att minska den symboliska skillnaden gjordes genom att ordet "vigsel" tillämpades på båda formerna för ingående av äktenskap.³¹ Tidigare hade termen "giftermål" tillämpats på borgerligt förrättade äktenskap, medan termen "vigsel" varit reserverad för äktenskap förrättade i kyrklig regi. Det kan noteras att en liknande terminologisk diskussion fördes även senare, på 2000-talet, i samband med införandet av en könsneutral äktenskapsbalk. Då gällde frågeställningen huruvida ordet äktenskap skulle tillämpas på formella relationer mellan två personer av samma kön.³²

År 1915, i samband med utarbetandet av 1920 års giftermålsbalk, befarade lagberedningen att avskaffande av kyrklig vigsel skulle kunna medföra att färre personer ingick äktenskap och istället valde att leva tillsammans utanför äktenskapet. Med andra ord var farhågan att ett par, som verkligen värdesatte tillgång till en juridiskt giltig kyrklig vigsel, skulle avstå helt från att ingå äktenskap om sådan möjlighet avskaffades.³³ Argumentet, om än något långsökt, visar att äktenskapet vid tillkomsten av 1920 års giftermålsbalk alltså betraktades som en särskilt eminent form för samlevnad, värd att bevara och skydda från "hotet" av den framväxande tendensen att bo tillsammans som ett par utanför äktenskapets juridiska ramar. År 1915 avskaffades dessutom regleringen om de ofullkomnade äktenskapen, vilket kan ses som ett implicit försök att stärka äktenskapet genom att motarbeta sexuella relationer utanför äktenskapet.

³⁰ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 280.

³¹ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 282.

³² SOU (2007:17), Äktenskap för par med samma kön, vigsselfrågor, Betänkande av äktenskaps och partnerskapsutredningen, s. 232 f. Denna diskussion återges och analyseras av Sörgerjd, Caroline, i *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 228–230.

³³ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 280.

3.2 Mot ökad jämställdhet mellan kvinnor och män

”[...] [M]akarna böra, så långt möjligt är, ställas bredvid varandra såsom lika fria och självständiga personer utan någon i lag stadgad rätt för den ena att bestämma vare sig över den andre eller över familjens gemensamma angelägenheter.”³⁴

Den gifta kvinnans frigörelse från mannens målsmanskap var den största nyheten i 1920 års giftermålsbalk. När kvinnan blev myndig krävdes flera lagändringar. Genom 1920 års giftermålsbalk, som ersatte 1734 års äktenskapsreglering, fick gifta kvinnor full rättshandlingsförmåga. Nya regler om makars förmögenhetsförhållanden infördes – giftorättssystemet – som med vissa tillägg tillämpas än i dag. Gifta män och kvinnor fick således samma rättigheter och skyldigheter att disponera över sin egendom.³⁵ Vidare erkändes kvinnorna, tillsammans med männen, som vårdnadshavare till barnen.

Sammantaget innebar inte 1920 års giftermålsbalk att kvinnor och män i någon betydande utsträckning förändrade sina invanda roller i familjen. Det generella mönstret var att kvinnorna arbetade i hemmet medan männen stod för familjens försörjning. En nyhet var dock att dessa olika sätt att arbeta i familjens intresse – genom hushållsarbete eller förvärvsarbete – i lagen behandlades som lika viktiga: *”Makarna äro pliktade att, var efter sin förmåga, genom tillskott av penningar, verksamhet i hemmet eller annorledes bidra till att bereda familjen det underhåll, som med avseende å makarnas villkor må anses tillbörligt. [...]”*³⁶ Kvinnans arbete i hemmet behandlades alltså som lika betydelsefullt som mannens förvärvsarbete. Lagstiftaren uppmuntrade upprätthållandet av traditionella könsroller i samhället såsom förenligt med familjens bästa. Det ansågs till och med förnedrande för fränskilda kvinnor att tvingas till förvärvsarbete.³⁷ I linje med detta synsätt infördes regler om underhållsskyldighet efter äktenskapsskillnad.

Nya regler om äktenskapsskillnad antogs 1915 och inarbetades i 1920 års giftermålsbalk. En ny politisk ideologi återspeglades i den internatio-

³⁴ NJA II 1921, Den nya giftermålsbalken I, s. 6.

³⁵ Regleringen beskrivs av Sörgjerd, Caroline, i *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 91–93.

³⁶ 1920 års giftermålsbalk 5 kap.2 §.

³⁷ Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken, 1913, s. 448.

nellt sett progressiva lagstiftningen.³⁸ Utgångspunkten var att det inte längre ansågs eftersträfvansvärt att genom avskräckande medlingsverksamhet och restriktiva skilsmässogrunder till varje pris hindra makar från att bryta upp från ett äktenskap. Syftet med medlingen, som kunde utföras i kyrklig eller statlig regi, var nu att hjälpa makarna att förstå varandra, istället för att avskräcka dem från att skiljas.³⁹ Äktenskapsskillnad blev således tillgänglig efter ett års hemskillnad, på grund av lång och varaktig söndring mellan makarna. Makarnas ord räckte som bevisning för att söndringen bestod efter hemskillnaden.

För fall när endast den ena maken ville avsluta äktenskapet så introducerades en så kallad skilsmässokatalog i giftermålsbalken, bestående av sju olika grunder för äktenskapsskillnad.⁴⁰ Enligt denna katalog kunde äktenskapsskillnad erhållas på begäran av ena maken när den andra maken: (1) begått bigami, (2) haft sexuellt umgänge med annan än maken, (3) smittat maken med en könssjukdom, (4) gjort sig skyldig till mordförsök eller grov misshandel av maken eller deras barn, (5) dömts för vissa typer av brott, (6) missbrukade alkohol eller (7) var mentalt sjuk. Äktenskapsskillnad förblev dock i praktiken ovanligt förekommande i Sverige på 1920 och 30-talen.⁴¹

Betydelsen av 1920 års giftermålsbalk bör inte underskattas, även om gifta män och kvinnor på 1920-talet fortfarande huvudsakligen levde i enlighet med ”traditionella” könsroller, och kvinnorna därmed fortsatte att vara beroende av sina män för sin egen och barnens försörjning. En stor förtjänst av 1920 års giftermålsbalk består i att den kan sägas ha lagt den rättsliga grunden till kommande lagreformer på familjerättens område – särskilt från 1970-talet och framåt – som haft ökad jämställdhet mellan kvinnor och män som målsättning.

³⁸ Se Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 104–107, för jämförelser med spansk, fransk, nederländsk och tysk reglering om äktenskapsskillnad.

³⁹ Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 97 f.

⁴⁰ Katalogen infördes först i 1915 års lag och inkorporerades sedan i 1920 års giftermålsbalk, 11 kap.7–13 §§.

⁴¹ En viss stegring av antalet äktenskapsskillnader kan dock noteras. År 1925 uppgick siffran till 1 748 äktenskapsskillnader och tio år senare uppgick siffran till 2 718. Se SOU (2007:17), s. 203, med hänvisning till Statistiska centralbyrån.

4 1970-talets lagändringar och 1987 års äktenskapsbalk

4.1 Bakgrund: Folkhemmet och välfärdsstaten

Jämställdhetstanken som kom till uttryck i 1920 års giftermålsbalk fick successivt ökad praktisk genomslagskraft i det svenska samhället. Det socialdemokratiska partiet spelade en central roll i Sverige när det gällde att överföra de familjerättsliga värderingarna om jämställdhet till samhället och familjen. Mot slutet av 1920-talet, en tid som kännetecknades av hög arbetslöshet och alarmerande låg nativitet, kom den socialdemokratiska idén om Folkhemmet som en grund för etablerandet av en svensk välfärdsstat politiskt lägligt.⁴²

Det svenska folkhemmet är ett centralt begrepp i socialdemokratin historia. Det var den dåvarande partiledaren Per Albin Hansson som 1929 lanserade begreppet "Folkhemmet" som en del av partiprogrammet.⁴³ Tanken var att hemmet motsvarade ett idealiskt samhälle i miniatyr. Det demokratiska hemmet, där familjen ansvarar för varandra, jämfördes med det välfärdssamhälle som partiet ville skapa, där det offentliga tar ett stort ansvar för medborgarna.

Den socialdemokratiska valsegern 1932 blev början på 40 år av obruten regeringsmakt, under vilken välfärdsstaten i stort sett etablerades. En följd av detta blev att ansvaret för familjemedlemmarnas välbefinnande till viss del flyttades över från familjemedlemmarna till staten, exempelvis genom införandet av subventionerad barnomsorg och äldreomsorg. Dessa reformer bidrog till att göra det möjligt för kvinnor att kombinera föräldraskap och familjeliv med förvärvsarbete.⁴⁴

Samhällsvärderingarna vad gäller synen på sexualitet förändrades från 1930-talet och framåt. Frågor om sexualitet var föremål för en statlig utredning som resulterade i 1936 års sexualrapport, där sexualvanor och sexualmoralen i det svenska samhället analyserades på djupet för att försöka komma till rätta med de låga födelsetalen.⁴⁵ Kopplingen mellan

⁴² Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 111. För en redogörelse för socialdemokratin, välfärdsstaten och folkhemmet, se s. 110–117.

⁴³ Protokoll, Andra Kammanen, 1928, s. 11.

⁴⁴ Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 114 f.

⁴⁵ SOU (1936:59), Betänkande i sexualfrågan.

sexualitet och reproduktion försvagades successivt i takt med att jämställdheten mellan kvinnor och män ökade i det svenska samhället. Därmed så kom sexualiteten efter hand att betraktas som en personlig angelägenhet och ett uttryck för intimitet mellan två människor, istället för att i första hand vara en fråga om reproduktion.⁴⁶ Mot denna bakgrund blev även sexuella relationer utanför äktenskapet mer accepterade.

I sexualrapporten från 1936 uttrycktes en tillåtande attityd mot sådana sexuella relationer, så länge det rörde sig om långsiktiga kärleksrelationer och inte tillfälliga sexuella förbindelser.⁴⁷ Det är sannolikt att det tidiga ställningstagandet i 1936 års sexualrapport vad gäller sexuella relationer utanför äktenskapet banade väg för den första samboregleringen 1973 – lag (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad. Den förändrade synen på sexualitet och reproduktion, och toleransen för sexuella relationer utom äktenskap, öppnade troligtvis även upp för rättsligt erkännande av samkönade parrelationer.⁴⁸

4.2 Äktenskap med ”svängdörrar”?

[...] [S]åväl äktenskapets uppkomst som dess bestånd skall bygga på parternas fria vilja att leva tillsammans under äktenskapets regelsystem. Detta innebär att makes vilja att upplösa äktenskapet alltid skall respekteras.”⁴⁹

Under 1970-talet genomfördes i Sverige flera internationellt sett ”progressiva” lagändringar på familjerättens område.⁵⁰ Hur påverkades äktenskapet som institution av dessa reformer? Något tillspetsat kan det hävdas att äktenskapet genom 1970-talets reformer förvandlades till en institution ”med svängdörrar”, dvs. karakteriserad av mer eller mindre fritt in-

⁴⁶ Detta poängterades i Kyrkostyrelsens skrivelse (2009:6), Vigsel och äktenskap, s. 50. Även tillgången till p-piller som preventivmedel på 1960-talet bidrog till den nya synen på sexualitet.

⁴⁷ SOU (1936:59), s. 76.

⁴⁸ Se avsnitt 5 nedan.

⁴⁹ Prop (1973:32), Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken, m.m.; given Stockholms slott den 9 mars 1973, s. 74.

⁵⁰ Termen ”progressiv” (i bemärkelsen liberal) används som motsats till termen ”konserverativ” eller ”regressiv”, mot bakgrund av mänskliga rättighetsdiskursen i Europa och dess fokus på att stärka individens rättigheter. För jämförelser med spansk, nederländsk, tysk och fransk rättsutveckling, se Sörjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 143–152.

och uttråde. Med andra ord blev människor i stort sett fria att gifta sig och skilja sig efter behag.

Utgångspunkten för 1970-talets reformer på familjerättens område brukar i litteraturen kopplas till idén om en ”neutralitetsideologi”. Denna i litteraturen omdebatterade politiska ideologi behandlas inte på djupet här, men den bygger på målsättningen som uttrycktes i 1969 års direktiv till familjelagssakkunniga: *”En ny lagstiftning bör [...] så långt som möjligt vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar. Äktenskapet har och bör ha en central plats inom familjerätten, men man bör försöka se till att den familjerättsliga lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser som skapar onödiga svårigheter eller olägenheter för dem som skaffar sig barn och bildar familj utan att gifta sig.”*⁵¹

I linje med denna målsättning reducerades äktenskapshindren till ett minimum.⁵² Det ansågs inte lämpligt att genom lag försöka diktera vem som fick gifta sig med vem, eftersom det inte fanns några formella hinder för människor att leva tillsammans utanför äktenskapets rättsliga ramar.⁵³ Vidare blev äktenskapsskillnad en *rättighet* för varje enskild make, tillgänglig direkt eller efter en sex månaders betänketid.⁵⁴ Makarna behövde inte längre ange någon grund för upplösningen och frågan om vem som bar skulden till äktenskapets söndring saknade nu helt relevans ur ett juridiskt perspektiv för beviljande av äktenskapsskillnad samt för utgången av därmed sammanhängande frågor. Innan 1973 års regler om äktenskapsskillnad antogs kunde ena makens ”illojala” beteende, exempelvis otrohet, påverka utgången av en vårdnadstvist.⁵⁵

Nya regler om underhållsskyldighet för make efter äktenskapsskillnad antogs 1978.⁵⁶ Huvudregeln som slogs fast i lagen var att båda makarna skulle vara ekonomiskt självständiga efter äktenskapets upplösning, och

⁵¹ Direktiv från departementschefen till familjelagssakkunniga, den 15 August, 1969, Riksdagsberättelsen 1970, Ju 52, s. 81. Se även SOU (1972:41), s. 58. Neutralitetsideologin och diskussionerna i litteraturen därom har analyserats i detalj i *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 115 och 133–136 samt s. 157–162.

⁵² Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 117–121.

⁵³ Prop (1973:32), s. 68.

⁵⁴ Efter sex månaders betänketid måste ena maken (eller båda) begära att äktenskapsskillnaden fullföljs och om så inte skett ett år från den ursprungliga ansökan så avskrivs målet.

⁵⁵ Prop (1973:32), s. 86.

⁵⁶ Prop (1978/79:12), om underhåll till barn och frånskilda, m.m.; beslutad den 5 oktober 1978. Underhållsskyldighet gentemot barn regleras separat.

något underhåll skulle därför inte utgå annat än undantagsvis.⁵⁷ Den bakomliggande tanken var att restriktiva regler om underhåll *efter* äktenskapsskillnad ansågs uppmuntra till ekonomisk självständighet *under* äktenskapet, vilket bidrog till att skapa ett jämställt samhälle där både män och kvinnor förvärvsarbetade.⁵⁸ Reglerna om äktenskapsskillnad och underhåll inarbetades i 1987 års äktenskapsbalk, där även modifierade regler om makars förmögenhetsförhållanden infördes. År 1973 infördes för första gången en minimireglering avseende rätten för den bäst behövande sambon att ta över det gemensamma hemmet. År 1987 infördes dessutom bodelningsregler för sambor, genom lagen om sambors gemensamma hem.

Det kan tyckas anmärkningsvärt att äktenskapet som institution ”överlevde” 1970- och 80-talets reformer – ”svängdörrarna” och samboregleringen. I SOU 1972:41 väcktes frågan huruvida äktenskapet som formell institution för samlevnad borde avskaffas och ersättas av ett muntligt anmälningsförfarande hos folkbokföringen. Redan i betänkandet avvisades dock denna idé som opraktisk och stridande emot opinionen i samhället.⁵⁹ Det faktum att äktenskapet som institution överlevde det radikala 1970-talet visar att det även då fanns ett politiskt och samhälleligt intresse av att bevara äktenskapet som en rättsligt reglerad samlevnadsform. Även valfriheten mellan borgerlig och kyrklig vigsel behölls.

Genom 1970-talets reformer på äktenskapsrättens område kan äktenskapet sägas ha förändrats från att bygga på idén om en livslång union till att utgöra en union med mer eller mindre fritt in- och utträde. Det kan dock noteras att ”svängdörrarna” till och från äktenskapet fortfarande inte stod öppna för alla par när som helst. Vissa äktenskapshinder tillämpades alltså och hindrade exempelvis nära släktingar från att gifta sig med varandra. Vidare föreskrev lagen att äktenskapsskillnad skulle föregås av en sex månader lång betänketid, när endast den ena maken begärde äktenskapsskillnad eller om någon av makarna bodde tillsammans med ett barn som var under 16 år gammalt. Därigenom behöll

⁵⁷ Detta var inte någon nyhet. Redan innan 1978 års reglering antogs var domstolarna restriktiva med att utdöma underhåll till make efter äktenskapsskillnad. Prop (1978/79:12), s. 138, 189 och s. 140.

⁵⁸ Prop (1978/79:12), s. 139.

⁵⁹ SOU (1972:41), s. 148 f.

äktenskapsregleringen sin selektiva funktion och fortsatte att ge uttryck för värderingar avseende vem som kvalificerade för inträde till äktenskapsinstitutionen och vem som fick stå utanför.

5 Det könsneutrala äktenskapet

5.1 Bakgrund: mot rättsligt erkännande av samkönade par

Den 1 maj 2009 blev det möjligt i Sverige för två personer av samma kön att ingå äktenskap med varandra.⁶⁰ Reformen med rättsligt erkännande av samkönade par som målsättning har i Sverige, liksom i många andra länder, genomförts med anmärkningsvärd hastighet under de senaste 20 åren.

Homosexualitet var kriminaliserat i Sverige fram till 1944. Avkriminaliseringen innebar dock inte att homosexuella individer blev accepterade i samhället. Fortfarande på 1950-talet ansågs homosexualitet utgöra en fara för allmänheten, särskilt för unga människor som sökte sin identitet, och det ansågs angeläget att finna fungerande behandlingsmetoder.⁶¹ Homosexualitet klassificerades som en sjukdom av Socialstyrelsen fram till 1979.

En vändpunkt vad gäller synen på homosexualitet nåddes 1973, när lagutskottet uttalade att "[...] *en samlevnad mellan två parter av samma kön är från samhällets synpunkt en fullt acceptabel samlevnadsform*".⁶² Uttalandet gjordes i samband med att den första samboregleringen antogs. Samkönade par omfattades visserligen inte av den regleringen men uttalandet kan ändå sättas i samband med beslutet att några år senare tillsätta en statlig utredning om homosexuellas situation i samhället. Utredningens omfattande rapport publicerades efter sex års utredningsarbete i SOU 1984:63 "Homosexuella och samhället", som låg till grund för 1987 års lag om homosexuella sambor. De två sambolagarna – en för samkönade par och en för olikkönade par – ersattes, med vissa förtydliganden, av en och samma könsneutrala sambolag 2003.⁶³

⁶⁰ SOU (2007:17), (2008/09:CU19), Könsneutrala äktenskap och vigselfrågor och Prop (2008/09:80), Äktenskapsfrågor.

⁶¹ Se Söderström, Göran, En aktiviströrelse växer fram, Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960, Red. Göran Söderström, Stockholmia förlag, 1999, s. 399.

⁶² LU (1973:20), Lagutskottets betänkande i anledning av Kungl. Maj:ts proposition 1973:32 med förslag till lag om ändring i giftermålsbalken m.m., jämte motioner, s. 116.

⁶³ Sambolag (2003:376). Se Prop (2002/03:80), Ny sambolag.

På 1990-talet infördes en formell institution för samkönade par som fick namnet ”registrerat partnerskap”. Lagstiftarens målsättning var att genom lagen om registrerat partnerskap officiellt markera samkönade parrelationers höga värde: *”Vårt ställningstagande har en ideologisk grund. Det bygger på tanken om alla människors lika värde och likhet inför lagen. Vi erkänner den homosexuella kärleken som likvärdig med den heterosexuella. Vi bejakar – inte förnekar – kärleken mellan människor. Kärleken är en viktig drivkraft för såväl personlig som samhällelig utveckling. [...]”*⁶⁴

Genom partnerskapslagen blev de flesta av äktenskapets rättsverkningar tillämpliga på par av samma kön som låtit registrera sitt förhållande och de regler som ursprungligen undantogs från tillämpningsområdet gjordes efter hand tillämpliga.⁶⁵ Således infördes 2003 en möjlighet för registrerade partner att adoptera barn gemensamt, även barn från utlandet. Det blev även möjligt för samkönade par att uppnå gemensamt föräldraskap genom så kallad närståendeadoption⁶⁶ och 2005 fick lesbiska par tillgång till assisterad befruktning i Sverige.⁶⁷

Företrädare för homosexuellas rättigheter i Sverige fortsatte att driva frågan om införande av ett könsneutralt äktenskapsbegrepp, trots att registrerat partnerskap och äktenskap medförde väsentligen samma rättsverkningar. År 2005 tillsattes en särskild utredning för att utforska om en könsneutral äktenskapslagstiftning borde införas.⁶⁸

Kritiker till idén att öppna upp äktenskapet för par av samma kön, trossamfunden i synnerhet, motsatte sig att begreppet ”äktenskap” utvidgades till att omfatta två personer av samma kön. Svenska kyrkan förklarade sig villig att registrera partnerskap med rättslig verkan, eller vad

⁶⁴ SOU (1993:98), del A, Betänkande av partnerskapskommittén, s. 11.

⁶⁵ Regler om föräldraskap undantogs ursprungligen från partnerskapslagens tillämpningsområde men infördes successivt. Även könsspecifika regler undantogs, liksom tillämpning av internationella konventioner. Undantagen räknades upp i partnerskapslagens 3 kap., 1–4 §§.

⁶⁶ Närståendeadoption, som även kallas för styvbarnsadoption, innebär att den ena parten adopterar den andras (rättsliga) barn. SOU (2001:10), Barn i homosexuella familjer, del A och B, Betänkande av Kommittén om barn i homosexuella familjer. Se även Prop (2001/02:123), Partnerskap och adoption.

⁶⁷ Ds (2004:19), Föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella. Se även Prop (2004/05:137), Assisterad befruktning och föräldraskap. Det kan nämnas att reglerna om assisterad befruktning och fastställande av föräldraskap för den kvinna som inte bär barnet enbart är tillämpliga när behandlingen äger rum på ett universitetssjukhus i Sverige.

⁶⁸ Direktiv (2005:6), Äktenskap och partnerskap.

unionen än kallades, bara ordet *äktenskap* förblev reserverat för den kyrkliga vigseln av par av motsatt kön.

Denna terminologiska invändning vann emellertid inte gehör och den 1 maj 2009 trädde den könsneutrala äktenskapsregleringen i kraft.⁶⁹ På kyrkomötet i oktober 2009 fattade ledamöterna det kontroversiella och internationellt sett banbrytande beslutet att Svenska kyrkan skall förrätta vigsel mellan personer av samma kön.⁷⁰ Partnerskapslagen avskaffades när äktenskapslagstiftningen infördes men fortsätter att ge upphov till rättsverkningar för par som registrerat sitt partnerskap tidigare än 2009 och valt att inte omvandla sitt partnerskap till ett äktenskap.⁷¹

5.2 Äktenskapet – en symbolfråga

”Vad gör väl namnet? Det som ros vi kalla, med annat namn dock lika ljuvligt doftar.”⁷²

I SOU 2007:17 poängterades att äktenskapet föreföll ha ett symbolvärde, högre i rang än det registrerade partnerskapet, och att ”registrerat partnerskap” inte hade samma ”klang” i det allmänna medvetandet som ”äktenskap”.⁷³ Även om registrerat partnerskap och äktenskap kunde likställas vad gäller rättsverkningar så fanns det betydande skillnader på ett symboliskt plan.

⁶⁹ Regeringen kunde inte enas om en proposition utifrån SOU (2007:17). Istället röstade riksdagen utifrån civilutskottets betänkande (2008/09:CU19). Det kan noteras att ett liknande politiskt förfarande ägde rum i samband med antagandet av lagen om registrerat partnerskap. Inte heller den gången kunde den borgerliga regeringen presentera en proposition utan röstade utifrån lagutskottets betänkande (1993/94:LU28).

⁷⁰ Se 2009 års kyrkomötes officiella sida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=252610>, där det framgår att 176 ledamöter röstade för förslaget att svenska kyrkan skulle viga samkönade par, 62 röstade emot och 11 avstod från att rösta. Det kan nämnas att bl.a. Missionskyrkan i Sverige låter varje församling avgöra hur den ställer sig till samkönad vigsel.

⁷¹ Omvandling från partnerskap till äktenskap kan ske antingen genom vigsel, i borgerlig eller i svenska kyrkans regi, eller genom anmälan till Skatteverket. I avhandlingens kapitel 7 görs jämförelser med det nederländska registrerade partnerskapet. I Nederländerna står såväl äktenskap som registrerat partnerskap öppet för samkönade par och par av motsatt kön.

⁷² ”What’s in a name? That which we call a rose by any other name would smell as sweet.” William Shakespeares *Romeo och Julia*. Svensk översättning: Hagberg, Carl August, Wahlström och Widstrand, 1967, s. 39.

⁷³ SOU (2007:17), s. 16.

Hans Ytterberg, den tidigare ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, beskrev detta som att partnerskapslagen medförde lika rättigheter men utan att skapa likhet i *värde*, vilket han ansåg stred mot principen i 1948 års FN deklARATION om de mänskliga rättigheterna, artikel 1: *"Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter."*⁷⁴ Ytterberg lyfte fram den symboliska skillnaden mellan registrerat partnerskap och äktenskap genom att jämföra partnerskapslagen med den rasistiska *"separate but equal doctrine"* som USA:s högsta domstol slog fast 1896.⁷⁵

I Sverige har lagstiftarens utgångspunkt sedan 1970-talet varit att så långt som möjligt behandla samkönade och olikkönade par lika i lagen. I 1984 års betänkande uttrycktes detta som att *"[...] den enda skillnaden mellan homosexuella och heterosexuella är att homosexuella känslomässigt dras till personer av samma kön."*⁷⁶ Mot denna bakgrund finns det en risk att allt annat än fullt likställande, exempelvis genom tillgång till ett formellt äktenskap, betraktas som en oönskad särbehandling. Det finns en risk att det registrerade partnerskapet när det instiftades till viss del kom att uppfattas som ett andra klassens äktenskap av lägre dignitet än ett "äkta" äktenskap. Man kan spekulera kring huruvida sådana negativa associationer till särbehandling bidrog till att antalet par som valde att registrera sitt partnerskap var relativt lågt och om antalet samkönade par som väljer att formalisera sin relation kommer att öka nu när äktenskapet är tillgängligt.⁷⁷ Med detta är dock inte sagt att partnerskapslagen var onödig eller olämplig. Det var betydelsefullt för samkönade par att få tillgång till en reglering som motsvarade äktenskapet. Dessutom verkar partnerskapslagen ha lyckats

⁷⁴ Ytterberg, Hans, *All Human Beings Are Equal, but Some Are More Equal than Others – Equality in Dignity without Equality in Rights?* Intersentia, 2003, s. 8.

⁷⁵ Ytterberg, Hans, *All Human Beings Are Equal, but Some Are More Equal than Others*, 2003, s. 8. Terminologin "separate but equal" användes även av Masha Antokolskaia när hon jämförde registrerat partnerskap med äktenskap. Antokolskaia, Masha, *Harmonisation of Family Law in Europe*, Intersentia, 2006, s. 402 f.

⁷⁶ SOU (1984:63), s. 19.

⁷⁷ Siffran pendlade mellan som högst 814 personer (2008) och som lägst 250 personer (1998). Se Statistiska Centralbyrån, www.scb.se. Från den 1 maj 2009 till och med den 31 december samma år gifte sig 774 samkönade par, varav 430 avsåg omvandlingar från partnerskap till äktenskap http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____290347.aspx. Det är ännu för tidigt för att dra några slutsatser om reformens praktiska betydelse.

med målsättningen som uttrycktes i 2007 års betänkande, nämligen att skapa ökad förståelse för samkönade relationer.⁷⁸

Sammanfattningsvis, som ett svar på frågan i det inledande citatet – vad gör väl namnet? – så verkar detta vad vi *kallar* en sak ha avgörande betydelse för hur vi *uppfattar* något. Särskilt ett namn som ”äktenskap”, med dess djupa kulturella, religiösa och historiska förankring i samhället, rymmer många olika associationer och värderingar. Det registrerade partnerskapet, oavsett dess rättsliga innehåll, kunde inte motsvara äktenskapet på en symbolisk nivå, eftersom det inte kallades äktenskap.

6 Äktenskapets symbolik och framtid – några avslutande reflektioner

En övergripande iakttagelse är att den svenska äktenskapsregleringen har förändrats över tid i syfte att passa nya värderingar i ett föränderligt samhälle. Även synen på vad äktenskapet bör inbegripa har förändrats och visat sig vara flexibel. Tack vare denna flexibilitet har äktenskapet behållit sin roll som en samhällets stöttepelare och representerat en särskilt eminent form för samlevnad.

Erfarenheten av lagen om registrerat partnerskap i Sverige kan sägas illustrera svårigheterna med att försöka konstruera en institution som inte bara motsvarar äktenskapet på en regleringsnivå, utan som även motsvarar äktenskapets genom århundraden inarbetade symbolvärde. Den könsneutrala äktenskapsbalken och Svenska kyrkans beslut att tillämpa samma äktenskapsbegrepp på samkönade och olikkönade par skapade ökad enhetlighet beträffande ”äktenskapskonceptet” och visade än en gång hur elastiskt och flexibelt äktenskapet är.

Ändå kan det ifrågasättas om äktenskapet fortfarande behövs som en rättslig institution i 2000-talets förhållandevis jämställda och ”sekulära” Sverige, eller om det istället bör anförtros åt parterna själva att utan onödigt statlig (eller kyrklig) inblandning avgöra vilka avtal de önskar ingå för att reglera sin samlevnad.⁷⁹ Ett avskaffande av äktenskapet som formell institution kan hävdas vara en väntad fortsättning på den rättsutveckling

⁷⁸ Enligt en undersökning utförd av Folkhälsoinstitutet, som har mätt attityder mot homosexuella i samhället sedan slutet av 1990-talet, så hade attityderna förbättrats avsevärt 2005. Se SOU (2007:17), s. 206 f. Se även SOU 1993:98, del A, s. 11.

⁷⁹ För en analys av denna fråga, se Sörgjerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 351–353.

som ägt rum i Sverige sedan 1970-talet, i linje med den ideologiska idén att lagen skall vara neutral till olika samlevnadsformer och moraluppfattningar.⁸⁰ För att avgöra om äktenskapet behövs idag skall vi titta närmare på två av dess centrala funktioner.

Äktenskapet kan sägas fylla såväl en yttre som en inre funktion. Äktenskapets *inre funktion* består i att parterna avger en ömsesidig viljeförklaring om ett långvarigt engagemang i ett gemensamt familjeprojekt. Även om äktenskapsregleringen inte längre ger uttryck för ett livslångt åtagande så är det rimligt att anta att många blivande makar ingår äktenskap med avsikten att vara tillsammans resten av livet. Äktenskapet kan således fortfarande sägas symbolisera ett livslångt åtagande och därmed associera till kvalitet och lång hållbarhet.

Äktenskapets *yttre funktion* innebär att paret får ett officiellt godkännande av sin relation, en signal om att de två personerna kvalificerar sig för tillträde till denna institution av särskild hög kvalitet och hållbarhet. I 2007 års betänkande, som låg till grund för den könsneutrala äktenskapslagstiftningen, anfördes att "*för de homosexuella är äktenskapet viktigt som värdeomätare både för deras egna relationer och för omgivningens inställning*".⁸¹ Detta uttalande visar att reformen var motiverad med hänsyn till såväl äktenskapets inre som dess yttre funktion.

För att äktenskapet skall fortsätta att vara en relevant rättsligt reglerad form för samlevnad krävs det att såväl dess inre som dess yttre funktion behövs. En vilja att leva tillsammans kan högtidliggöras och uttryckas på många andra sätt än genom att ingå ett formellt äktenskap. Från denna synvinkel anser jag att antagandet av ett könsneutralt äktenskapsbegrepp stärkte äktenskapets ställning i Sverige. Reformen 2009 handlade inte bara om tillgång till äktenskapsregleringen utan fokuserade istället främst på *symbolvärdet* av att få tillgång till äktenskapet som civilstatus. Reformen 2009 visade att det fortfarande finns ett behov av att genom lag inkludera och signalera till samhället att vissa relationer, denna gång samkönade sådana, kvalificerar sig för tillträde till äktenskapet.⁸² Med andra ord visade antagandet av ett könsneutralt äktenskapsbegrepp att äktenskapet fortfarande behövs som en särskild rättslig institution i Sverige.

⁸⁰ Se avsnitt 4.2 ovan.

⁸¹ SOU (2007:17), s. 16.

⁸² För en motsatt slutsats, se exempelvis Thue, Helge, Gift uten samtykke, Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål (FAB), nr 2, 2009, s. 68–69.

Slutligen kan tilläggas att redogörelsen ovan har visat på äktenskapets speciella historiska ställning och dess starka förankring i samhället. Äktenskapet är inte enbart ett juridiskt koncept som utan vidare kan avskaffas med hänvisning till individernas rättsliga kapacitet att ingå avtal med varandra. Äktenskapet är en mångfacetterad och dynamisk institution och utgör en del av det svenska kulturarvet. Därvidlag kan äktenskapet sägas fungera som en kulturell "rit" som bidrar till att skapa en känsla av samhörighet i samhället.⁸³ Ur detta perspektiv är det önskvärt att behålla äktenskapet som rättslig institution, och valmöjligheten i lagen mellan den kyrkliga och den borgerliga vigselformen likaså.

⁸³ Bäckström, et al., *Religious Change in Northern Europe*, 2004, s. 87–98. I den teologiska litteraturen har "riter" (såsom äktenskapsriten) definierats som "[...] recurring, culturally transmitted formalised actions which involve a group of people. They have a dramatic, performative character; they are justified by reference to authority and express a symbolic representation of a dimension which in some sense is viewed as supra-individual and timeless i.e. in some sense transcendent." Se idem s. 91. Se även Sörgerd, Caroline, *Reconstructing Marriage in a Changing Legal and Societal Landscape*, 2011, s. 352 f.

